

ТЕМА 2. СЪВЕСТ

Ключови думи: съвест, съзнание, съвестта като глас Божии, сърце, нравствен закон, будна съвест, приспана съвест, мнителна съвест, награждаваща съвест, обвиняваща съвест.

^{1 въпрос}
[Най-общо съвестта се разбира като възможност на човека да прави разлика между добро и зло.] Но тя има сложна психологическа структура. Може да се каже, че съвестта е съсредоточие на нравствения живот. [Всеки човек има вътрешен усет, който го поощрява или упреква за дадено действие. Затова съвестта е един вид духовен инстинкт, който бързо и ясно прави диференциация между добро и зло. Човек, ако се вслушва в това, което го съветва съвестта му, няма да съжалява за постъпките си.] Винаги човек се обръща към самия себе си, за да направи анализ на действията си чрез съвестта си. Да се постъпва нравствено означава да се действа според общоприетите принципи, норми и правила на поведение.

Истински нравствения човек винаги търси отговори от своя вътрешен глас. Сократ съветва младежите да се вслушват в своя вътрешен демон, така философът нарича съвестта.

[Според Н. Хартман съвестта указва безкомпромисно и неподкупно за доброто или злото.] А за Йохан Фихте гласът на съвестта идва от Безкрайното.

За Хайдегер единствено съвестта може да върне човека към собствената му истинност и самобитност.

Етимологичното значение на думата съвест в различните езици я свързва със съзнанието. Следователно това съзнание се разбира в смисъл на нравствено съзнание, съзнание на нравствените проявления на личността.

Въпросът за произхода на съвестта е винаги е предизвиквал интерес. Съществуват различни теории за ^{2 въпрос} нейния произход, които се намират между две крайности. На едната страна е нихилистичното отричане на съвестта, а на другата – стои представянето на съвестта като божествена и непогрешима инстанция.

Привърженици на първото становище са А. Шопенхауер и Ницше. Те обясняват съвестта по вулгарно-биологически начин. Така например според Ницше добрата съвест съпровожда доброто храносмилане, а злата е следствие на лошото храносмилане. Очевидна е несъстоятелността на подобно твърдение. [Съвестта е заложена в духовната природа на човека и следи за изпълняване на изискванията на нравствения закон.]

2

Други неприемливи теории за произхода на съвестта са еволюционистката и социологическата. Те водят началото си от Ч. Дарвин и Х. Спенсър. Според тези теории съвестта е продукт на обществените инстинкти и социалния живот на човека в процеса на историческото му развитие. По този начин постъпки, които са полезни за обществото се определят като добри. Обществото, за да съхрани единството си, използва похвали, награди или наказания. При тази теория съвестта е обвързана с обществените задължения и с отговорността на човека за действията му в обществото. Следователно съвестта се определя като исторически понятие и е в пълна зависимост от общественото битие на човека.

Друга теория е тази, че съвестта е глас Божий в човека. През цялата човешка история съвестта винаги се е схващала като вътрешна проява на духовно-нравствената природа на човека. Тя е изява на безусловното съдържание на нравствения закон. Затова в съвестта се долавят Божиите изисквания и Божиите отсъди. Необходимо е да се отбележи, че обозначаването на съвестта като глас Божи у човека не се среща в Свещеното Писание. В него няма основания за обявяването на съвестта като глас Божий у човека в буквалния смисъл на думата. Защото в съвестта не се слуша непосредствено гласа на Бога и не се получават свръхестествени откровения, както някои автори като Бонавентура и Тома Аквински смятат.

Съвестта е глас Божи като проява на богоподобната духовно-нравствена същност на човека. Тя е изява на вложения от Бога у човека естествен нравствен закон и то само дотолкова, доколкото остава такава, защото съвестта може да бъде погрешима и да води до заблуди и следователно не е никакъв глас Божий.

В Стария завет човекът е представен като имащ критерии за добро и зло. За старозаветните познаването на нравствените ценности става чрез сърцето. Човекът има познание за добро и зло в сърцето си. Затова сърцето е център на съвестта. Като такова то е отговорно пред Бога за съответните действия на човека – добри или лоши. Затова, за да се опознае даден човек, е необходимо да се разгадае неговото сърце, т. е. съвестта му. Бог представя Себе Си като изпитващ най-скритите помисли, тайни и желания – „Аз, Господ съм изследващ всяко сърце, за да въздавам на всеки според пътя му; според плода на делата му” (Иер. 17:10). В сърцето си чрез помощта на съвестта човек прави оценка на нравствените си действия като добри или като зли: „Боже мой, срамувам се и червя се да подигна лицето си към Тебе, Боже мой; защото нашите беззакония превишиха главите ни, и престъпленията ни пораснаха до небесата” (Ездра 9:6).

Сърцето е съсредоточие на мисли, чувства, воля и съвест. Чрез него човек усеща Божия нравствен закон.

Примерите в Библията за различни прояви на съвестта в човека са многообразни. Така например Адам и Ева, след като вкусят от забранения плод, почувстват срам и се скриват от зова на Бога (Бит. 3:7-10). Каин, след като извършва убийството на брат си Авел от завист, започва да се страхува за живота си – да не би да го убият и него случайни хора (Бит. 4:14). Друг пример за действие на съвестта е цар Саул, който преследвайки Давид, заплаква от срам, когато разбира, че Давид вместо с отмъщение му отвърща с добро (1 Цар. 26).

В Новия завет сърцето продължава да бъде синоним на съвестта: Когато укорите на съвестта стават нетърпими, човек предпочита да прекрати своя живот. Пример за това е Юда, който се обесва след като предава Исус Христос (Мат. 27:5). Хората, без значение дали са вярващи, или невярващи, винаги подсъзнателно чувстват отговорност за своите постъпки. Когато човек осъзнава своята невинност и намира опора за това в своята съвест и надежда у Бога. Пример за това е праведният Йов, който въпреки тежките си страдания, съзнава, че те не идват като наказание за неговите действия, а като част от Божия промисъл и се уповава на Неговата милост (Йов 27:6).

За грешника най-голямото щастие е да получи опрощаване на греховете, за да успокои съвестта си. Например жената грешница в дома на Матей, с благодарност облива със сълзите си нозете на Христос и ги изтрива с косите си (Лука 7:38). А ако се пренебрегва гласъ на съвестта и човек продължава да упорства в падението си, това води до катастрофални последици за вярата: „...имайки вяра и добра съвест, която някои отхвърлиха и претърпяха корабокрушение във вярата” (1Тим. 1:19).

Съвестта е свидетелство за това, че Бог при създаването на човека влага в сърцето му естествен нравствен закон. Затова много често съвестта са нарича глас Божий у човека. Този закон действа във всички хора, независимо от тяхната възраст и духовно-нравствено равнище на развитие.

За действието на вътрешния нравствен закон в хората говори и св. апостол Павел в първите глави на посланието си до Римляните. Апостолът се възмущава от това, че евреите знаят писания Божи закон и често го нарушават подобно на езичниците. Последните, въпреки, че нямат писан закон, по природа го спазват. Това показва, че у езичниците чувстват нравствения закон като закон на съвестта. Апостол Павел посочва, че този закон на съвестта или одобрява, или укорява човека за постъпките му. Според

апостол Павел дари езичниците, като правят лоши постъпки и имат пороци, въз основа на вътрешното си интуиция усещат, че тези действия заслужават наказание свише.

Съвестта е общочовешко явление. Нейният глас се чува във всяко човешко сърце. Въпреки че съвестта е вложена в човека, тя не е в готов вид, а под формата на естествено нравствено чувство. Това чувство чрез участието на разума и волята постепенно образува естествения нравствен закон.

Първоначално естественото нравствено чувство се развива постепенно. То се развива заедно с общото развитие на човешкия дух. За неговото оформяне въздействат фактори като възпитанието в семейството, обществената среда, религиозните учения. Всички тези обстоятелства водят до това, че понятията за добро и зло се различават у отделните народи, личности. Това означава, че и съвестта им има различни критерии за оценка на нравствените постъпки. По този начин съвестта се намира в зависимост от съвкупността на умственото и особено от нравственото състояние на човека. А особено в нравственото състояние както на отделния човек, така и на цели народи има извращения и поради тази причина гласът на съвестта при такива хора е различна, дори противоречива.

Това навежда на мисълта, че макар и вродена в човека съвестта при различните хора не е еднакво съвършена. Понякога един и същ човек не винаги действа еднакво в идентични ситуации. Това е така, защото съвестта е в зависимост както от нравственото съвършенство на човека, така и от средата, в която живее. Затова говорим за неразвита и за укрепнала съвест.

Съвестта има две основни проявления. Първата форма е, когато съвестта предпазва човека от извършване на погрешни действия и го насочва към доброто. При втората форма съвестта признава или осъжда извършените действия. Като се има предвид времето на вземане на решение за извършване на дадена постъпка, съвестта може да бъде предшествваща и последваща.

По своята качествена характеристика съвестта може да бъде добра, чиста, непорочна или зла, лукава, погрешна, приспана.

Отклоняването на съвестта от пътя на правда може да бъде неволно (вследствие на заблуждение) или волно (съзнателно). При последната форма съвестта е притъпена от пороците и страстите и това се отразява на функциите на съвестта.

Съвестта има функция на законодател, на свидетел и на възмездител.

При реализирането на законодателната си функция съвестта може да бъде незнаеща, колебаеща се и погрешаваща. Съвестта трябва да показва на човека какво

3

изисква от него Божията воля, кое е главно и кое е второстепенно в нравствената дейност на човека. Често се случва така, че съвестта в тези случаи не може да даде точно указание за действие поради неведение. По този начин човек определя нещо за важно, което не е в действителност главно. Неведението на съвестта води след себе си колебливост. Нерешителността за вземане на категорично решение поставя човека в ситуация да действа според обстоятелствата, без вътрешно уверение и одобрение за това, кое е добро и кое е зло.

Когато човек дълго продължава дълго и упорито да не тълкува правилно нравствените норми, то съвестта му става погрешаваща в законодателната си дейност. Така вместо истинския нравствен закон в съвестта има превантивно тълкуване: доброто се нарича лошо, а злото се определя като добро.

Съвестта във функциите си на свидетел и съдия може да бъде немощна или ожесточена. Гласът на съвестта като съдия трябва да бъде непогрешим и неподкупен. Но това не винаги е така. Ако съвестта е погрешаваща, то и съдът от страна на съвестта няма да бъде верен. Съвестта на грешника е слаба и немощна. Затова в това състояние човек няма явна представа за нравственото състояние, в което е в действителност. Съвестта у човека под влияние на страстите постепенно отслабва и става немощна и не може да стимулира човека към изпълнение на Божия закон.

Често се случва съвестта на даден човек да отклони съда от себе си върху други хора. Съвестта е дадена на човека, за да осъжда за самия човек, а не да осъжда другите. Подобни хора проявяват към себе си снизходителност и се опитват да получат самооправдание в собствените си очи. Самооправданието е преходна степен към едно още по-лошо състояние. В човека се настанява упоритата несъзнателност за страстите, вследствие на подвеждане от страна на съвестта. При това състояние човек се самозаблуждава и намира извинения за погрешните си постъпки, като се самооправдава. Затова много често се стига до пълно ожесточение на съвестта. При това състояние човек съзнателно и произволно отхвърля изпълнението на Божията воля. Ожесточена съвест има хората, които неотклонно и невъзмутимо по пътя на злото. За подобни хора Свещеното Писание казва, че са врагове на светлината, не знаят пътищата ѝ и не ходят по пътеките ѝ (Йов 24:13).

Съвестта в своята възмездителна функция може да бъде мнителна или приспана. Ако съвестта се съмнява в правотата на преценката и не може да стигне до еднозначно и ясно съждение, те е съмняваща се. Осъдително е да се извършват действия, докато човек се съмнява дали те са добро или зло.

Нерядко съвестта я обзема страх и започва да приема всяко дело за грях и по този начин все тревожи и терзае човека. Подобно действие на съвестта е мъчително и болезнено. Скрупулъзната съвест е патологично състояние.

Съвестта може да бъде и приспана. Човек с такава съвест оправдава лошите постъпки с добри намерения и подбуди.

В Свещеното Писание се говори още и за непорочна (Деян. 24:16), за чиста (1 Тим. 3:9), осквернена (1 Кор. 8:7) и друга съвест.

Съвестта може да се възпитава и развива. Усъвършенстването ѝ протича през целия живот на човека. Средство за пълното очистване на съвестта е покаянието и молитвата. Чрез чистата съвест започва да действа Божието просветление, което ръководи мислите, думите и делата на човека. В това благодатно озарение човек става средство за Божия промисъл. Чистата съвест е източник на вътрешна радост. Хората с чисто сърце са спокойни и приветливи.

Възпитаването на съвестта е обусловено от състоянието на нравственото съзнание. Затова човек трябва да пробуди и разшири духовния си кръгзор. Нравственото възпитание тръгва от чувствата, през разума и намира реализация в практиката. Защото нравствеността е преди всичко сфера на дейността. Чистата съвест е способна да познае „коя е благата, угодна и съвършена воля Божия“ (Рим. 12:2).

Въпроси и задачи:

1. Дайте кратко определение за *съвест*?
2. Посочете някои теории за произхода на съвестта?
3. Как съвестта е представена в Библията?
4. Кои са основните проявления на съвестта?
5. Може ли да се каже, че в съвестта е непосредствен глас Божий у човека? Обосновете се.
6. Какви са иманентните основи на съвестта?
7. Какви функции има съвестта?
8. Посочете някои качествени характеристики на съвестта.
9. От какво зависи възпитанието на съвестта?
10. Как бихте коментирали думите на римския философ Луций Аней Сенека: „Чистата съвест не се бои да бъде сред хората, а нечистата я плаши самотата“?

Литература:

Благоденствие и аскеза - - <http://www.pravoslavie.bg>

Герасим, Бранички епископ 2005: Герасим, Бранички епископ. Православна християнска етика. София: Синодално издателство, с. 23.

Иоан (Маслов) 2007: Иоан (Маслов), схиархимандрит. Симфония по творенията на свети Тихон Задонски. София, с. 906.

Йоаникий, Сливенски митрополит 2009: Йоаникий, Сливенски митрополит. Бисери от духовната съкровищница на светите отци. София: Синодално издателство, 2009.

Кшищоф 2011: Кшищоф, О. Подробно и общо изпитание на съвестта. София: Комунигас. 2011.

Ницше 2012: Ницше в България. Антология. Съст. Анани Стойнев и Латьо Латев. София: Проф. Марин Дринов, 2012.

Панчовски 1958: Панчовски, Ив. Въведени в Нравственото богословие. София: Синодално издателство, с. 135.

Панчовски, Киров 1996: Панчовски, Ив., Д. Киров. Християнска етика. Том I . Философия на морала (част I). София: Йори92, с. 353.

Платон (Игуменов) 2001: Платон (Игуменов), архимандрит. Православно нравствено богословие. София: Омофор, 2001, с. 73-85.